

Inleiding

Ik was elf toen de oorlog uitbrak.

Wij woonden in Delft, mijn ouders en mijn twee jaar jongere broer Jaap, in een groot zonloos bovenhuis aan de Havenstraat 1. Ik kreeg de grote kamer boven en als ik uit het raam hing, kon ik de overweg zien en zelfs Delfia, de bioscoop op de hoek van de Westvest en de Binnenwatersloot, ondanks zijn naam een prachtige, romantisch mooi grachtje.

Wij zouden er op 10 mei, de eerste oorlogsdag, gaan wonen, maar dat ging natuurlijk niet door. Een dag of tien leefden we op de kale planken tussen ingepakte kisten en opgerolde tapijten. Een paar dagen na de verhuizing zagen wij de eerste Duitse troepen luid zingend door onze straat marcheren. Vanaf dat moment had mijn moeder haar houding bepaald. Voor een Duitser had ze geen goed woord over. Ze verachtte mensen die in haar ogen landverraders waren. Pas toen mijn vader haar ervan had overtuigd dat ze ons in gevaar bracht, ging ze niet meer in discussie.

Vanaf mijn veertiende was de bioscoop Delfia mijn tempel. Vooral als er een film van Zarah Leander draaide. Ze had een stem die aan Marlène Dietrich deed denken, maar weker, dramatischer en tragischer was. Ik lag kwijnend aan haar voeten als ze

'Nur nicht aus Liebe weinen' of 'Es wird einmal ein Wunder geschehen' zong. Zodra er een film van haar in Delfia draaide, stond ik in de rij voor een kaartje. Na afloop, als ik thuiskwam, nog in de ban van een altijd tragische levensgeschiedenis, stond mijn moeder boven aan de trap en riep woedend: 'Je bent weer naar dat zingende paard geweest. Ze heult met de nazi's.'

Delft was toen nog klein en je verraders sliepen niet. Mijn moeder was al op de hoogte als ik nog in de rij voor een kaartje stond.

Dat maakte het leven ook wel spannend.

Vooraf toen ons huis een soort doorgangshuis voor onderduikers werd. Mensen bleven een paar weken bij ons 'logeren' en werden dan naar een vast adres gebracht. Ik herinner me nog een Joods meisje dat na een verblijf van een paar weken door een zogenaamde verpleegster naar Friesland werd gebracht. In de dagen dat ze bij ons was, sprak ze nauwelijks. Zwijgend ook liet ze zich meevoeren. Het ergst vond ik een oudere man die na de spoorwegstaking een maand of drie bij ons ondergedoken bleef en zich voortdurend met mijn opvoeding bemoeide. En waren er mannen, sommigen getrouwd, die me dingen leerden die je een jonge jongen beter niet kunt leren. Ik was een goede leerling en voelde me bevestigd in wie ik was. Waar ik me nog steeds over verwonder, is dat mijn ouders niets gemerkt hebben. Misschien ook wilden ze niets merken. Het woord homo werd in die tijd niet gebruikt. Het was flikker of mietje. Er is verschil tussen die twee. Alleen mietjes werden nagedaan. Op toneel of op straat waren ze een bron van vermaak. Welke van de twee ik ben weet ik niet. Wel dat ze allebei buitenstaanders zijn.

En zo was ik ook, zo voelde ik me althans.

Ik wilde ook nog schrijver worden en schrijver worden was onverstandig, onmaatschappelijk, zo fantastisch, dat was onmogelijk.

lijk. Mijn ouders wisten niet waar ze kijken moesten toen ik kort na de bevrijding de Delftsche Courant vroeg of ze verhaaltjes van me wilden hebben. Aan mijn verhalen hadden ze geen behoefte. Er was ook nauwelijks papier. Ik stond al bijna op straat toen een van de redacteurs zei: 'Als je interviews zou kunnen maken, kleine stukjes, daar zou ik wel wat voor voelen.'

Het werd gelukkig een succes.

Ik weet nog dat juffrouw Josselin de Jong, de maatschappelijk werkster bij de Gist en Spiritusfabriek waar mijn vader werkte, mij kwam waarschuwen dat je als schrijver geen vast inkomen had, laat staan een pensioen.

Misschien, maar dat weet ik niet zeker, zijn al die waarschuwingen wel de reden geweest dat ik na de oorlog met 30 gulden naar Frankrijk ben gegaan. Liften was toen geen probleem. Je ging aan de kant van de weg staan, stak je hand op als er een auto aankwam en bijna altijd mocht je instappen. Parijs was geen probleem. Ik was er in twee dagen. Mijn doel was de jeugdherberg in Mont Rouge. De moeder daar zag eruit als een soort Edith Piaf. Als ze je mocht zette ze de reglementen naar eigen hand en mocht je een week langer blijven. Weliswaar op het dak, maar dat kon want het was een bloedhete zomer.

Lily Frignaud, moeder van de jeugdherberg in Parijs

Kousbroek, Vinkenoog en ik geloof ook Campert hadden vanuit diezelfde jeugdherberg baantjes gevonden. Ik wilde dat wel – alles liever dan terug naar Delft – maar op dat dak ontmoette ik Hans Ruelle. Hij wilde naar zijn zusje die kuurde in Davos. We besloten samen verder te liften. Al gauw was ons geld op. Hans was veel handiger dan ik en binnen een uur vonden we werk in een rozenkwekerij in Grasse. Ik was een verwend ventje en het verbaast me nog steeds dat ik het zware werk heb volgehouden. 's Morgens vroeg stalden Hans Ruelle en ik onze rugzakken bij de bakker. We kochten een stokbrood en gingen naar ons werk. 's Avonds weer een stokbrood, rugzakken meenemen en slapen op het strand. Ik weet niet meer wat we verdienden, waarschijnlijk niet veel, want we moesten drie weken werken voor we genoeg geld hadden om verder te reizen. Het was zwaar werk: de hele dag in de brandende zon onkruid wieden tussen hoog op-

gegroeide rozen. Misschien, denk ik nog altijd, heb ik er enig doorzettingsvermogen aan te danken. Uiteindelijk kwamen we toch in Davos. Hans is daar gebleven en ik ben alleen teruggegaan.

Ik weet niet meer of ik het een straf vond om weer bij mijn ouders thuis te zijn. Ik moest wel. Een andere mogelijkheid had ik niet. Alles was trouwens een grote armoede. Niemand had geld, er was nog nauwelijks iets te krijgen. Er was eten en dat was na de

Dolf met Hans Ruelle op de Boulevard Clichy in Parijs

Hongerwinter al een grote luxe. Het was misschien wel het moment voor mij om iets te proberen.

Ergens in die eerste naoorlogse jaren heb ik ook nog een halfjaar in Amsterdam gewoond. Ook toen al was Amsterdam het walhalla. Ik kon een kamertje huren op de Prinsengracht – 55 gulden per maand – en probeerde mijn weg te vinden. Dat was niet moeilijk. Amsterdam bleek een Sodom en Gomorra. Je vond elkaar bij Eijlders op het Leidseplein. Niemand had geld, maar er was altijd iemand die het adres wist van een of andere middelbare heer die een feest gaf. Er was daar altijd drank en wat je nog meer wou. Meestal ging je tijdens het ochtendgloren naar huis. Soms alleen, maar meestal niet. Misschien was het wel zoals het leven echt is, feestelijk maar vreselijk. Studenten, kunstenaars, mislukkelingen, het was één pot nat. 's Avonds werden de centjes bij elkaar gelegd om in de gaarkeuken of in de mensa te eten.

Ik kon het er niet redden.

Alleen de verhalen bleven over.

Veel mensen zijn verbaasd over de vrijheid van toen en zeggen al jaren dat mijn herinneringen niet verloren mogen gaan, dat ik ze moet opschrijven. Jaar na jaar, maand na maand, dag na dag heb ik dat uitgesteld, tot ik me niet langer wilde onttrekken en dacht: nu moet het zwaard van Damocles maar vallen...

DELFT

1946-1947

De oorlog was voorbij.

Mijn ouders waren wrakken.

Ik droeg lompen en wilde alles anders.

Ik wilde de kleinburgerlijkheid, de bekrompenheid ontsnappen. Er was onderdrukking geweest, honger, geweld. In mijn gevoel lag er een nieuwe wereld open, een wereld van saamhorigheid, waarin kunst belangrijker was dan geld.

Er veranderde weinig.

Alles ging door alsof er geen oorlog geweest was.

Zelfs de verzuiling leefde weer.

De winkels waren nog vrijwel leeg, alles was nog op de bon, maar katholieken kochten niet bij protestanten en protestanten meden de 'roomse' winkeliers alsof ze cholera hadden.

Ik vond dat verschrikkelijk, ik wilde vrijheid, literatuur, maar ik had niet in de gaten dat ik zelf ook vooroordelen had.

Een van de eerste dichters die ik ontmoette was Niek Verhaagen. Ik keek een beetje op hem neer omdat hij gelovig was en zich bij de Christelijk-Letterkundige Kring had aangesloten.

Hij woonde op het Vrouw Juttenland in een bovenhuis boven het bibliotheekje van Bas Gribbeling. Als Niek thuis kwam moest hij langs de kast met bruin gekafte boeken en de toonbank waaronder Bas 's nachts sliep. Hij hoorde niet bij de het clubje van Delftse kunstenaars. Ik wel. Ik schreef interviewtjes in de *Delftsche Courant* die veel werden gelezen en ik mocht meedoen met de dichter Nico Verhoeven, de

Niek Verhaagen

schilder Jantje Schoonhoven, de beeldhouwers Gradus van Eden, Henk Etienne en nog zo een paar. Het was geen echte club. Af en toe zagen we elkaar en met veel jenever werd er dan gediscussieerd. Iedereen schreef zijn werk eeuwigheids-waarde toe. Het is amusant dat Jantje Schoonhoven, altijd in een wolk van sigarettenrook, veel pratend, naar niemand luisterend, de enige is die met zijn schilderijen internationale roem heeft verworven. Hij werkte bij de Posterijen en sprak vrijwel nooit over zijn werk.

Dirk Coster, die veel ouder was, hoorde er niet bij.

Daar was hij ook te beroemd voor.

Hij resideerde in Hotel Prinsenhof aan de Nieuwe Langendijk, achter de Markt. Hij zat daar elke middag vanaf vijf

uur te schrijven en ontving daar zijn gasten zoals een koning zijn onderdanen.

Niemand had waarschijnlijk *Uren met Dirk Coster* gelezen, waarin Du Perron hem met de grond gelijk heeft gemaakt. In Delft werd Coster beschouwd als een van de belangrijkste schrijvers van zijn tijd.

Dat vond Coster denk ik zelf ook.

Desondanks was hij vereerd dat ik hem kwam interviewen. Hij was ijdel, erg met zichzelf ingenomen, maar het werd een aardig gesprek. Hij was geïnteresseerd in wat ik wilde schrijven, knikte als iets hem aanstond, keek afwezig als hij het er niet mee eens was. Hij bleef vriendelijk. En afstandelijk, zoals het een beroemd schrijver betaamt.

Tot mijn verbazing was hij ingenomen met mijn stukje en werd ik bij hem thuis uitgenodigd. Hij woonde in een klein herenhuis aan de Voorstraat, een van de grachten in het centrum. Beneden woonden zijn zusters – twee als ik het goed heb – en boven leefde hij met de dichtende onderwijzeres Marie van Kranendonk, zijn tweede vrouw. Hij had zijn bibliotheek op zolder. Een klein zitje en verder uitsluitend boeken.

Daar ontdekte ik een ander mens.

Hij was hartelijk en op zijn gemak. Zijn ijdelheid leek hij in het Prinsenhof te hebben achtergelaten. Na de koffie kwam de wijn en met een soort goedmoedigheid vertelde hij over zijn werk. Vooral over zijn aforismebundel *Marginalia*, die hij me met een ‘Delftsche groet van den Schrijver’ cadeau deed. Hij wees me met enige wellust op het aforisme ‘Al te grote dierenliefde is een vorm van mensenhaat’ – geschreven over zijn eerste vrouw die meer van dieren dan van mensen hield.

Dolf (rechts) met Dirk Coster en zijn vrouw Marie van Kranendonk

Daarna mocht ik zo nu en dan langs komen. Dat kreeg geen goedkeuring van het groepje Delftse kunstenaars waar ik deel van uitmaakte: de dichter Nico Verhoeven, de schilder Jantje Schoonhoven, de beeldhouwers Gradus van Eden en Henk Etienne, en schrijfster Truus de Wilde. ‘Die man stelt toch niets voor,’ zei Truus over Dirk Coster en Nico knikte.

Dat heb ik Dirk Coster maar niet verteld.

Truus de Wilde was de ziel van ons kleine gezelschap. Ze heette eigenlijk Truus Hagman en tot groot verdriet van de winkeljuffrouw woonde ze nog steeds bij de bakker van wie ze was gescheiden. Ze had visitekaartjes met ‘romanschrijfster’ onder haar naam en als je in de prijzen viel, gaf ze je een dik pak doorslagpapier te lezen. Ze zag eruit zoals in streek-

romans wordt beschreven: als een zigeunerin met ravenzwart haar, donkere smachtende ogen en een onweerstaanbare mond. Een vrouw die slachtoffers maakt. Bas Gribbeling was er zo een. Hij had zijn gezin verlaten om Truus. Slappend onder de toonbank, zich wassend in het keukentje achter de winkel, boeken uitlenend aan buurtgenoten, wachtte hij op haar. En natuurlijk tevergeefs.

Truus was zacht en dwingend en wond iedereen om haar vinger. Mannen tenminste. Vrouwen moesten niets van haar hebben. In het provinciale Delft was ze de schrik van de stad. Mijn ouders waren gelukkig niet bang uitgevallen en ik was al jong mijn eigen gang gegaan, dus ze maakten zich geloof ik niet erg druk. Ik ging met de veel oudere Truus om alsof ze mijn levensvreugde was. Eindelijk verlost van al het pieterige gedoe. Met Truus kon je tenminste wat ondernemen. De jenever vloaide – niemand dronk in die tijd sherry of wijn – en als er wat te ondernemen viel, waren we er meteen bij. Liften naar Amsterdam was geen probleem. Met Truus aan de kant van de weg had je meteen een lift. Meestal zei de chauffeur: ‘Die jongen achterin en jij naast me.’ Truus leek niets liever te willen, maar er gebeurde nooit wat. Ze was vol beloftes en we kwamen ongeschonden waar we wilden zijn.

Ik weet niet of we overal echt welkom waren.

Zo herinner ik me een bezoek aan Sant Heijermans, de kleindochter van Herman, de beroemde toneelschrijver. We werden voor de deur afgezet, ergens in de Rivierenbuurt denk ik. Het was een grote ontvangst, een feest misschien. Door wie Truus was uitgenodigd weet ik niet, maar toen ik Sant naar Truus zag kijken wist ik dat we niet echt welkom waren. We werden wel ontvangen. Sant was actrice en

schreef teksten voor de cabaretier Wim Kan. Haar man Ru van Veen, was zijn pianist. Zij waren behoorlijk beroemd, net als hun gasten. Ik weet nog dat bijna iedereen dronken werd en dat we laat in de avond plotseling op straat stonden. Ik denk dat we er op een nette manier waren uitgegooid.

We kregen een lift van een knappe wat verlopen meneer, die tot Wassenaar zwijgend aan het stuur zat. Hij stapte uit bij een restaurant of café dat nog open was en zei: ‘Ga maar mee. Ik breng je straks wel thuis.’

Binnen werd hij onstuimig ontvangen.

Een bijna dronken man maakte een gebaar of hij een hoedje boven zijn hoofd hield en begon te zingen ‘Zoek de zon op, dat is zo fijn’ en we begrepen dat onze chauffeur Lou Bandy was, de Gerard Joling van die tijd, op zijn retour. Nog nooit heb ik iemand zo ordinair zijn roem zien vieren. Hij kende zijn publiek als geen ander. Na het zingen van ‘Wie heeft er suiker in de erwtensoep gedaan’ wilde hij opeens vertrekken. Binnen een paar minuten zaten we weer in de auto en reed hij ons zwijgend naar Delft.

Ik was langzamerhand wel gewend aan beroemde figuren. De krant betaalde niet veel voor mijn stukjes en zeker geen reiskosten. Ik moest het dichtbij zoeken en dat was Den Haag. Daar was de Haagse Comedie en de toneelspelers waren voor het uitzoeken. Ik kwam zelf op het idee om Fie Carelsen op te zoeken. Fie Carelsen was in die jaren een beroemde, legendarische actrice. Ze had een donkere gevoileerde stem, vol onvervuld verlangen. Ze woonde op een bovenhuis in de Haagse Hoge Nieuwstraat – ‘met uitzicht op de schouwburg’ zoals ze zelf zei.

Anne-Wil Blankers werd als beginnend actrice aangera-

den haar advies over iets te vragen. Bij het weggaan vertelde Anne-Wil dat ze ging trouwen en ze kreeg meteen een smal tweepersoonsbed aangeboden, een twijfelaar zoals dat toen heette. ‘Ik zal je maar niet vertellen met wie ik erin heb geslapen,’ zei ze met haar warme alt. Maar even later kwam het er toch uit: ‘Met prins Hendrik.’

Het was waar. De kranten hebben vol gestaan over juwelen die ze onrechtmatig zou hebben verkregen. Ik geloof dat ze toen op de Nieuwe Uitleg woonde, de deftigste straat van Den Haag, in het huis waar ook Mata Hari heeft gewoond. Het was een geheimzinnige geschiedenis die ondanks alle onderzoek geheimzinnig is gebleven.

De redactie was uitzinnig dat ik het ging proberen.

‘Dat lukt je nooit,’ zei de kunstredacteur.

Ik tramde naar Den Haag en belde aan alsof het de gewoonste zaak van de wereld was.

‘Ach jongen,’ zei ze boven aan de trap, ‘ik heb nog nooit een interview gegeven. De enige die er is geslaagd is Jan Campert.’

Ik bleef, onder aan de trap, doorzeuren dat het toch zo

Fie Carelsen en Dolf

leuk zou zijn en dat ik elk woord zou laten lezen. Ze bleef lief maar onverbiddelijk en daar schreef ik mijn stukje over. Een week later ging ik het haar brengen met een bosje bloemen.

Ze straalde.